

İbadilerde İmamet Nazariyesi ve İmam Seçimi

Giriş

İslam tarihinde İbadiler, adını kurucusu olduğu kabul edilen Abdullah b. İbâd'dan alır. Kendilerine "ehlü'l-îmân ve'l-istikâme, ehlü'l-adl ve'l-istikâme, cemâatü'l-müslimîn, ehlü'd-da've" isimlerini verirler. Taberî'nin Ebu Mihnef'ten naklettiğine göre İbadiyye, 65 (685) yılında Nâfi'b. Ezrak'ın Harici olmayan Müslümanlar hakkında ileri sürdüğü aşırı görüşlere katılmayarak Basra'da Abdullah b. İbâd'ın etrafında toplananların oluşturduğu bir fırkadır.[1] İslam mezhepleri tarihçerince Hariciliğin bir uzantısı olarak kabul edilen bu fırka, özellikle büyük günah ve imamet konuları hakkında diğer fırkalardan ayrılmıştır. Bilhassa imamet konusunda kendilerine has bir teori ortaya koymalarından ötürü İbadilerin imamet anlayışının incelenmesi zaruret arz etmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi İbadiler, Haricilerin bir uzantısı olarak görülmeleri sebebiyle konuya Haricilerin imamet hakkındaki görüşlerini inceleyerek başlamak istiyoruz.

1. Halifenin Soyu ve Harici İmamet Anlayışı

Said Hatipoğlu halifenin soyu konusunda görüş belirtenleri iki gruba ayırmıştır. Bunlardan birincisine kabilesi ne olursa olsun halifeliği her ehil Müslümana layık gören anlamında "Eşitlikçiler", ikincisine ise sadece Kureyş soyuna has kıldıkları için "Kabileciler" adını vermiştir. Buna göre halifeliği tüm Müslümanların gelebileceği bir makam olarak görenler; Hariciler, Mutezile'nin büyük bir ekseriyeti ve Mürcie'nin bir kısmıdır. İkinci grup ise zikrettiğimiz fırkaların haricinde yer alan diğer İslami oluşumlardır. [2]

İbadiyye'nin öncüleri olmaları bakımından Haricilerin görüşleriyle konuya başlamak mümkündür. Haricilerin Necedat fırkası dışındaki tüm grupları, imametın lüzumlu olduğunu savunmuştur. Onlara göre belirli şartları taşıyan her Müslüman halife olabilir; dolayısıyla Kureyş'e mensup olmayan bir Müslüman'ın da halife olabileceğini savunan ilk grup Haricilerdir. Onlara göre imam şura ile belirlenmeli veya Müslümanların seçimiyle iş başına gelmelidir. Allah'a ve resulüne itaatten ayrılmadığı sürece imama itaatin vacip olduğunu savunan Hariciler, bu şartlar yerine gelmediği takdirde halifeye itaatin vacip olmadığını ve azledilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Hariciler bu görüşlerine dayanak olarak Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'in hadislerinden deliller getirmişlerdir. Onlar bu minvalde Habeşli köle hadisini, "Kureyş size adaletle hükmettiği müddetçe siz de onlara karşı doğru olunuz. Şayet adaletle hükmetmezlerse kılıçlarınızı onların boyunlarına dayayınız ve başlarını vurunuz!"[3] ve Kur'an'da zikredilen لَا يَجْرِي عَلَيْكُمْ حِسَابُ يَوْمِ الدِّينِ لَمَّا بَدَأْتُمْ فِي آيَاتِنَا أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَهْلَكَ اللَّهُ بِالْكُفْرِ إِذْ جَاءَ الْبُرْجَانَذَارًا وَأَنْ كُنْتُمْ كَافِرِينَ [4] (Allah katında en üstününüz en takvalı olanınızdır.) gibi ayetleri delil getirmişlerdir. Öyle ki Haricilerden bir kısmı diğer gerekli şartları karşılması kaydıyla kadınların da imam olabileceği görüşünü ileri sürmüştür.[5] Başlarda Arap olan her Müslüman'ın halifelik makamına gelebileceğini iddia etseler de ilerleyen yıllarda mevaliden destek alabilmek için Araplık kaydını kaldırmışlardır. Ayrıca bu şartla halifenin mevaliden olması durumunda azlinin daha kolay olacağını düşünmüşlerdir.

Haricilerin siyasi düşüncesinde üç sacayağı göze çarpar: şura, Allah'a biat ve emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i ani'l münker prensibi. Bu görüşleriyle onlar, imametın şura ile yahut ümmet tarafından atanmasının üzerinde önemle durmuş, halifeye bağlılığı yalnızca Allah'ın emirlerine bağlılıkla kayıtlandırmış, son prensip ise onlara dinamik bir cihat anlayışı kazandırmıştır. Ortaya herhangi sistematik bir düşünce koyamayan ve tesisleri yalnızca askerî anlamda olan Haricilerin bu konuda tek istisnası günümüzde de varlığını sürdüren İbadiyye olmuştur.[6]

2. İbadi İmamet Anlayışı

Günümüzdeki İslam mezhepleri tarihçileri tarafından İbadiyye, Hariciliğin en mutedil kolu olarak tanımlanmaktadır. İmamet anlayışları Haricilerle paralellik arz eden İbadiler, şiddete başvurmamaları ve diğer Müslümanları tekfir etmemeleri sebebiyle onlardan ayrılmaktadır. Ancak İbadiler kendilerinin Hariciliğe nispet edilmesini kabul etmezler ve Muhakkime-i Üla'dan[7] olduklarını söylerler. Hizipleşmeye Abdullah b. İbâd (ö. 89/707) öncülüğünde Basra'da başlayan bu grup, fikrî yapılanmasını büyük ölçüde Câbir b. Zeyd (ö. 93/711) döneminde tamamlamıştır. Şiddetten uzak ve davetten yana bir politika izleyen İbadiler, imametın şer'î hükümler için olmazsa olmazı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Devlet başkanlığını namaz imamlığından ayırmak için imamete el-İmâmetü'l Kübrâ adını veren İbadiler, imamlık için ehli'l hal ve'l akd ve ardından müminlerin rızasını şart koşturmuşur.[8]

İbadilerde imamet, maddeleri şeriat tarafından belirlenmiş, zorunlu birtakım hükümler doğuran ve imam ve halk arasında yapılmış bir çeşit anlaşmadır. İki taraf arasındaki bu ilişki imamın takipçilerine ve şeriata yönelik davranışıyla şekillenir. Eğer imam sorumluluklarını yerine getiriyorsa bu tür bir ilişki "velâ" adını alır. Şayet bu ilişki zaman içerisinde negatif bir düzleme oturursa "berâ" hasıl olur ve halkın imamı azletme seçeneği doğar. Eğer iki veya daha fazla imam ortaya çıkar ve hangisinin göreve daha layık olduğu bilinmezse karar vermeme anlamına gelen "vukuf" tercih edilir. Her iki taraf için de bir tür denge unsuru olan bu ilişkinin yansımasını metinlerde görebilmekteyiz. Örneğin İbadi metinleri Ebu Bekir, Ömer ve Osman'dan (ö. 35/656) bahisle şöyle der: "Ebu Bekir ve Ömer Müslümanların katında velâ, Osman ise berâ menzilesindedir." İmama toplum arasındaki bu ilişkiden yola çıkarak İbadiyye'nin siyasi meşruiyet ve yönetimde adalet ilkeleri üzerinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz.

Tüm İbadiler toplumun düşmanlarını defetmekle ve adil imamı korumakla yükümlüdür. Bundan dolayı İbadi imam herhangi bir düzenli orduya ihtiyaç duymaz. Zira düzenli bir ordu, imamı otoriterliğe sürükleyip onu zalim statüsüne koyabilir. Nitekim Muhennâ b. Ca'fer el-Yahmedî (ö. 237/851) adındaki bir imam, merkezî bir ordu kurmak istemiş ancak sert bir direnişle karşılaşmıştır. Merkezî bir ordunun bulunmayışı İbadiliği diğer mezheplerden ayıran önemli bir unsur olmuştur.

İbadilerin diğer Harici gruplarda olmayan pragmatizmi benimsemesi varlıklarını sürdürmelerindeki en büyük etkidir. İbadilerin ilk imam kabul ettiği Câbir b. Zeyd görüşlerini dışarıdan kimselere açmamış ve Abbasi hilafetine karşı açıktan bir cephe almamıştır. Abbasi hilafetindeki Arap olmayan veya dışlanan azınlıklarla (Berberiler, Ummanlılar, Hadramevtililer) yakın temas hâlinde olmuşlar ve onlara davetçiler göndererek bu topraklarda müstakil bir İbadi devleti kurmaya çalışmışlardır. Ancak tarih boyunca İbadi davet, genellikle savunmacı bir pozisyon takınmıştır.[9]

3. İbadilerde İmamet Kavramına Genel Bir Bakış

İbadiler yukarıda da belirtildiği gibi imametın vacip olduğu görüşünü benimsemiş ve imametın belirli bir soya hasrolunmadığını, bilakis her Müslüman'ın hakkı olduğunu savunmuşlardır. Dolayısıyla onlar "İmamlar Kureys'tendir." hadisini kabul etmezler. Adil imama karşı isyan en büyük günahlardan biridir.[10] Ancak imam zalim ise duruma göre bakılır. Eğer isyanın başarıya ulaşması yüksek olasılıksa harekete geçilir. İmam güçlü durumdaysa ve doğabilecek isyanda halkın büyük zarar göreceği öngörülürse isyan ertelenir ve bu devrede ilme ve davete ihtimam gösterilir.

-

[İbadilerde imam seçimi vasiyet veya tayin ile değil halkın konsensüsü ile olur. Gerekli şart biattir ve bu biat iki merhaleden oluşmaktadır. İlk kademedede imam ya Hz. Ömer örneğinde olduğu gibi altı kişilik şura veya İbadi meşayih tarafından seçilir. İkinci kademedede ise şura veya meclis seçtiği adayı halka takdim eder ve halkın rızasına göre yeni imam seçilir. Örneğin Umman'da Seyyid Saïd halk tarafından beğenilmediği için imam olamamıştır.\[11\]](#)

3.1. İbadilerde Mesâlikü'd Din Nazariyesi

-

[İbadi kaynaklara bakıldığında İslam tarihinin Hz. Peygamber zamanını kapsayan dönemine nübüvvet devri, Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in hüküm sürdüğü zamana hilafet devri ve ondan sonraki döneme ise saltanat devri denildiği görülür. Meşruiyetini ümmetin onayından alan hilafet devrinden sapıldığını ve saltanat devriyle âdeta bir zulüm dönemi başladığını savunan İbadiyye, buna tepki olarak İslam'ın ana esaslarına yeniden dönüşü savunmuş ve siyasi-sosyolojik bir nazariye olan "mesâlikü'd din" nazariyesini geliştirmiştir. İbadi mezhebinin kendi iç dinamikleri içinde ürettiği imametle ilişkili mesâlikü'd din kavramı, sözlükte "dinin yolları" anlamına gelir. İbadilerin tarihsel olarak yaşadıkları dönemi anımsatan bu kavram, her durumda Kur'an'a ve sünnete göre yaşamayı amaçlayan ve içerisinde dört farklı imamet türünü barındıran bir olgudur. Bunlar; zuhur imameti, difâ imameti, kitman imameti ve şirâ imametidir. Bu kavram *Kitâbü'l-Va'd*'de şöyle açıklanmıştır:](#)

-

["Dinin yolları \(mesâlik\) dörttür: 1- Ebû Bekir ve Ömer günleri gibi şer'i hükümlerin zahir olmasıyla tam bağımsızlık \(zuhur İmameti\), 2- Abdullah b. Vehb er-Râsibî \(ö. 38/658\) günleri gibi müdafaa \(difâ İmameti\), 3- Cabir b. Zeyd ve Ebû Ubeyde Müslim \(ö. 150/767\) günleri gibi gizlenme \(kitmân İmameti\), 4- Ebû Bilal Mirdas b. Hudeyr \(ö. 61/681\) günleri gibi nefsi Allah yolunda satma/feda etme \(şirâ İmameti\)."](#) [12]

3.1.1 Zuhur İmameti

-

[Zuhur imameti, İbadilerin dinî özgürlüklerinin ve canlarının tamamen emniyette olduğu ve adil bir imamın altında yaşadıkları merhaleyi temsil eder. Müstakil imametın ilan edildiği ve şer'i tüm ahkâmların uygulandığı bu devreye ulaşmak ana hedeftir. Bu hedefe ulaşıldığında ise bu imametın korunması tüm İbadiler için vaciptir. Temelde Hz. Peygamber ve ilk iki halifenin yönetim biçimi esas alınır. Bu devrede İbadilere herhangi bir saldırı olması durumunda savunma imamı seçilir. Eğer savaş yenilgi ile sonuçlanırsa kitman imamı seçilir, zafer ile sonuçlanırsa savunma imamı görevden alınır ve yerine zuhur imamı tayin edilir.](#)

3.1.2 Difâ İmameti

-

[İbadi toplum, dışarıdan bir saldırı olması ve zuhur imametinin tehlikeye girmesi hâlinde askerî açıdan becerikli bir savunma imamı seçmek zorundadır. Seçilen bu imam görevde kaldığı sürece zuhur imamının yetkilerine sahiptir. Savaş sona erip tehlike geçtiğinde difâ imamının da görevi biter. Yapılan savaş zaferle sonuçlanırsa zuhur imametine, yenilgiyle sonuçlanırsa kitman imametine geçiş yapılır. Zalim yöneticilere karşı bir tür ayaklanma olarak da tasvir edebileceğimiz bu imamet türünün ilk imamı Abdullah b. Vehb er-Râsibî'dir.](#)

3.1.3 Şurât İmameti

-

“Satan” anlamına gelen “sâri” kelimesinin çoğulu olan *surâ*’ın anlamı, kendini Allah yolunda satan, feda eden kişidir. [13] canlarını müminlerden karşılığında cennet ,Allah) ve mallarını [satın] aldı.) ayetine referansla bu ismi kendilerine nispet etmişlerdir. İlk şirâ imamı Ebu Bilal Mirdas’tır. Şirâ’ya katılmak zorunlu olmayıp kişinin rızasına bağlıdır. Bu yola çıkan kişi sanki ölecekmiş gibi yakınlarıyla vedalaşır, evinde namazını seferi olarak kılar ve vasiyetini hazırlar. Ölmek veya kazanmak dışında bir seçenekleri olmayan bu kişilerin sayısının isyan sırasında 40’tan aşağı olması caiz değildir.

-

3.1.4 Kitman İmameti

-

Bu kelime, sözlükte “gizlemek” anlamına gelen “keteme” fiilinin mastar hâlidir. Kitman imameti difâ imametinin yıkılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu devirde düşmanlarının zararlarından korunmak için takiyye yapmak gereklidir. İbadiler özellikle Emevi döneminde ağır siyasi baskılara maruz kalmış, bu da hareketin müntesiplerini gizliliğe yöneltmiştir. Kitman dönemini temellendirirken Kur’an ayetlerine referans veren İbadiler aynı zamanda seleflerinin de bazı uygulamalarını delil getirmişlerdir. Örneğin Câbir b. Zeyd’in Emevi halifeleriyle olan dostluğu, Kadı Şureyh’in (ö. 80/699) yönetime muhalif olmasına rağmen kadılık görevini sürdürmesi, bunlardan bazılarıdır. İbadi âlimler Hz. Peygamber’in de hayatının bir devrinde kitman dönemi yaşadığına dikkat çekmiştir. Buna göre İbadi âlimlerden Yusuf İtfeyyîş (ö. 1914) kitman dönemini Hz. Ömer’in Müslüman olmasıyla sonlandırırken İbrahim et-Talâsi (ö.?) bu dönemi hicret ile sonlandırmıştır. Kitman döneminde İbadiler hukuki işlerini düzenleyecek, ilmî meclisler tertip edecek ve zekâtları dağıtacak bir kitman imamı tayin ederler. Bu devrede zuhur imametinden farklı olarak ölüm cezası hariç had cezaları tatbik edilmez. Düşmana yardım etmemek şartıyla çeşitli idari görevlerde bulunabilirler. Şia’nın takiyye inancına benzeyen kitman inancı, takiyyeden çeşitli noktalarda ayrılmaktadır. Örneğin kitman döneminde zuhur imametinin kaideleri benimsenebilir ancak can güvenliğinin olduğu zuhur imametinde kitman kaideleri kesinlikle uygulanamaz. Çünkü kitman dönemindeki kaideler yalnızca can güvenliği sebebiyle vazedilmiştir.[14]

-

3.2 İmamda Aranılan Şartlar

-

İbadilere göre imam akıllı, erkek, baliğ ve hür olmalı, kör veya sağır olmamalı, dilsiz olmamalı, fasih Arapça konuşabilmeli, eli veya ayağı kesik olmamalı, dinde ilim ve takva sahibi olmalı, ehl-i velayet ona biat etmiş olmalı, Müslümanların davet ehlinden olmalı ve had veya celde cezasına çarptırılmamış olmalıdır. Aynı zamanda imam öfkeli, kıt akıllı, kışkanç, korkak, yalancı ve verdiği sözleri, vaatleri tutmayan biri de olmamalıdır.[15]

-

3.3 İmamın Yemin Töreni

-

İmamın seçilmesi üzerine yapılan törende ulema imamın yanında hazır bulunur. En saygın âlim imamın sağ elini tutup şöyle der: “Biz seni Allah’ın kitabı ve resulünün sünneti ile amel etmen şartıyla kendimize ve

Müslümanların üzerine imam tayin ettik. Emr-i bi'l ma'rûf ve nehy-i ani'l münker'in gerektirdiği hedefler doğrultusunda sana itaat ediyoruz." Eğer imam bu söylenenleri kabul ederse bu imama itaat vacip olur ve imam seçimi tamamlanır. Ardından törende bulunan herkes sırayla imama biat yemini eder ve imamın başına "kumme" adı verilen bir çeşit şapka geçirildikten sonra imamet mührü teslim edilir. Ardından görevli kâtip biatin tamamlandığını duyurur, tekbirler ve dualar eşliğinde karar ilan edilir. Son olarak ise "Allah'tan başka hüküm koyucu yoktur!", "Allah'a isyan edene itaat yoktur!" gibi sloganlar atılıp tören sonlandırılır. Anlatılan bu tören difâ imamı için olup şâri imama biat edilecekse zikredilen ibarelerin sonuna "Allah rızası için cihat" da eklenir.

3.4 İmamın Görevleri ve Yetkisi

İmam, görevi icabı Müslümanların beytülmalî üzerinde bir emin konumundadır ve Müslümanların zararına davranışlarda bulunmadığı sürece yönetimde mutlak söz sahibidir. Ancak imam olmak kişiye yargı önünde herhangi bir ayrıcalık sağlamamaktadır. İmam kendini halktan soyutlamamalı ve daima erişilebilir olmalıdır. İşlerinde Müslümanlara danışması ve buna göre hareket etmesi zorunludur. İmam eğer bu görevlerinde başarılı olamazsa ona itaat zorunlu olmaktan çıkar.

Şer'i cezaların tatbiki sonucunda (had) kişi ölürse imama diyet gerekmez. Ancak verilen ceza hukuksuz ise imama kısas yapılması gerekir. İmam valilik, kadılık gibi görevlere yaptığı atamalarda kontrolü tam anlamıyla elinde bulundurmak zorundadır ve vazifelerini eksiksiz bir şekilde yapacağından emin olmadığı kişileri bu görevlere tayin etmesi caiz değildir. Görevlendirdiği kişiler hakkında herhangi bir şikâyetin olması ve bunun kanıtlanması durumunda ise onları azletmekle yükümlüdür. Orduya yapacağı tayinlerde de ehil olan kişileri vazifelendirmesi gerekmektedir. Aynı zamanda imam, şeriatı yorumlamada son karar verici değildir. İmam ve onun yardımcıları maaşlarını beytülmalden tahsil ederler. Zekât haricinde Müslümanların üzerine herhangi bir mali sorumluluğun yüklenmesi haramdır.[16]

3.5 Zalim İmamın Azli

İbadi âlimleri ancak güçlü bir "özür" bulunması durumunda imamın azledilebileceğini söylemişlerdir. Bu özür nelerin teşkil ettiği hayli tartışmalı olmakla birlikte genel olarak üç tür özürden söz edilebilir:

a) Fiziksel yetersizlik özrü: İmam olan kişi zihinsel veya fiziksel olarak bu işi yapabilecek kapasiteye sahip değilse azledilmesi gerekir. Öte yandan ilerlemiş yaş, imamın azledilmesi için tek başına yeter sebep değildir.

b) İhmalkârlık özrü: Her ne kadar bu kategorinin tanımlanması kolay olmasa da bu maddeye "imamın sorumlu olduğu konularda ihmalkârlık yapması" adını verebiliriz. Buna şâri imamın cihat çağrısında gevşeklik göstermesi veya sıradan bir ayaklanmaya karşı korkaklık göstermesi örnek verilebilir.

c) Büyük günah özrü: İmamın işlenmesi haram olan fiilleri işlemesidir. Bu durumda takip edilecek metoda aşağıda yer verilmiştir.

Eğer imam haddi gerektirmeyecek büyük bir günah işlerse Müslümanlar ondan hemen teberri etmez (*berâ*). İlk olarak imam tövbe etmeye çağrılır. Eğer tövbe edip hatasını tekrarlamazsa imameti hâlâ geçerli olup

Müslümanlar nezdinde velâya sahip olur. Tövbe etmeyi reddettiği takdirde Müslümanların ondan ilişkisini koparması hatta gerekirse onunla savaşması icap eder. Bu durumda ona karşı girişilen isyanın başarılı olma olasılığı hesaplanır. İsyân olması durumunda imamın kolayca bertaraf edilebileceği kanaati ağır basarsa isyan tertiplenir ancak bu olasılık düşükse Müslümanların selameti amacıyla isyan ertelenir ve bunun için uygun bir zaman kollanır.[17]

4. İbadilerin Günümüzdeki Durumu

İbadiler günümüzde Umman, Hadramevt, Zenzibar (Tanzanya), Libya, Tunus ve Cezayir'de yaşamaktadır. Hâlihazırda yalnızca Umman'da müstakil bir devlete sahiptirler. Resmî mezhebi İbadilik olan Umman'da nüfusun %75'i İbadi'dir ki bu oran 2.2 milyona tekabül etmektedir.[18] Günümüzde Umman'ı İbadi mezhebine mensup olan ve sultan sıfatıyla anılan Heysen b. Tarık yönetmektedir.[19] Kuzey Afrika'da İbadiliğe müntesip olan Müslümanlar Berberi kabilelere mensuptur. İbadiliğin dünya genelinde yaklaşık 7 milyon müntesibi vardır.[20]

Sonuç

Müstakil bir fırka olarak tarih sahnesine çıktıklarından itibaren yönetimde adaleti ve siyasi meşruiyeti temel prensiplerinden biri hâline getiren İbadiler, Haricilikten devraldıkları mirası siyasi ve sosyal tecrübelerle harmanlayarak eşsiz bir siyaset nazariyesi ortaya koymuştur. Dinamik, pasif olmayan ve nasları merkeze alan bir yaklaşımı siyasette benimseyen İbadiler bu yapılarıyla siyasi bilinci yüksek bir toplum inşa etmişlerdir. Daima ideal olanın arzusunda olan bu grup, kendi geçirdiği merhaleleri ümmetin içinden geçtiği merhalelerle özdeşleştirmiş ve böylece ortaya, bel kemiğini mesâlikü'd din kavramının oluşturduğu imamet nazariyesi çıkmıştır. İmam ve halkı arasındaki sözleşme ile iktidar meşru bir temele oturmuş ve başa geçen imam, yetkisini doğrudan Müslümanlardan almıştır. Yapılan bu akit ve sivil toplumun siyasi bilincinin yüksek olması nedeniyle âdeta bir denge-denetleme mekanizması kurulmuş ve imamın yetkisi sınırlandırılarak otoriterliğe giden yolun önü kapatılmıştır.

İbadilikte hedeflenen bu ideal devlet tasavvuru ne yazık ki her döneme ve zamana uygulanamamıştır. Zira insani zaafların da devreye girmesiyle birlikte bu ideal düşünce zaman içerisinde akamete uğramıştır. Nitekim 16. yüzyıldan itibaren imamet babadan oğula geçen bir saltanat hüviyetine bürünmüştür. Bu sistem içerisinde halkın beğendiklerine imam, diğerlerine ise vali, melik veya sultan denmiştir.[21]

Sonnotlar

[1] Ethem Ruhi Fıçlalı, "İbâziyye" (DİA, 1999), XIX/256.

[2] Mehmet Said Hatipoğlu, "İslamda İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilâfetin Kureyşliliği", *Ankara Üniversitesi*

[İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXIII \(1979\), s. 162.](#)

—
[3] [Ahmed İbn Hanbel, el-Müsned \(Lübnan: Müessesetü'r-Risale, 1995\), V/277.](#)

—
[4] [el-Hucurât, 49/13](#)

—
[5] [Bawar Bammarny, "The Caliphate in Theory and Practice", Brill XXXI/2 \(2017\), s. 180.](#)

—
[6] [Ömer Faruk Teber, "Hâricî İmâmet Nazariyesi ve Mutlak Hakikatin Meşruiyeti Sorunu", EKEV Akademi Dergisi, 34 \(2008\), 64.](#)

—
[7] [Bu grup, Hz. Ali'ye hakem olayı sebebiyle ilk karşı çıkan ve Harura'ya çekilen Haricilerdir.](#)

—
[8] [Orhan Ateş, "İbâdî İmâmet Anlayışı", Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, I/5 \(2017\), 14.](#)

—
[9] [J.C Walkinson, "The Ibadî 'Imama'", Bulletin of the School of Oriental and African Studies, XXXIX/3 \(1976\), 538.](#)

—
[10] [age., s. 535.](#)

—
[11] [Fiğlalı, "İbâziyye", s. 261.](#)

—
[12] [Alaattin Dikmen, "İbâzi İmâmet Sosyolojisi", Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, IV/8 \(2017\), 31.](#)

—
[13] [et-Tevbe, 9/111.](#)

—
[14] Ateş, “İbâdî İmâmet Anlayışı”, 18.

—
[15] Walkinson, “The Ibadî ‘Imama””, s. 538.

—
[16] age., s. 540.

—
[17] age., s. 541.

—
[18] Hasan Onat, Kutlu Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, s. 84.

—
[19] https://tr.wikipedia.org/wiki/Heysem_bin_Tar%C4%B1k (04.01.2022).

[20]
<https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%A7%D9%84%D8%A5%D8%A8%D8%A7%D8%B6%D9%8A%D8%A9>
(04.01.2022).

[21] Fıçlalı, “İbâziyye”, s. 259.

—